

Odemykat Adorna Benjaminem

**Susan Buck-Morssová: Původ negativní dialektiky
Theodor W. Adorno, Walter Benjamin a frankfurtský Institut
pro sociální výzkum**

Z anglického originálu „The Origin of Negative Dialectics. Theodor W. Adorno, Walter Benjamin and the Frankfurt Institute“ přeložil Martin Ritter.

Praha, Karolinum 2020. 376 s.

1. Adorno mezi Institutem a Benjaminem

První monografie významné americké filosofky Susan Buck-Morssové vyšla již v roce 1977. Zde recenzovaný překlad dokazuje, že jde o stěžejní interpretační i historiografický zdroj pro badatele na poli kritické teorie a filosofie – a to zdaleka nejen ty, jež se zabývají myšlením a dílem Theodora W. Adorna a Waltera Benjamina.¹ Autorka neobyčejně čtivým a komplexním způsobem přistupuje ke dvěma palčivým a zdánlivě antinomickým problémům, a to objektivitě pravdy a významnosti role subjektu v poznávacím procesu. Napětí mezi těmito představami nelze v Adornově okolí blíže spojit s nikým jiným než s jeho myšlenkovým mentorem, souputníkem i oponentem Walterem Benjaminem. Buck-Morssová primárně nepojednává historii vztahu těchto dvou výjimečných autorů, ale sleduje chronologickou linku jejich vzájemných filosofických afinit i konfliktů. Na jejich pozadí pak vrší důkladné interpretace myšlenkových proudů a událostí, které formovaly Adornovu kritickou teorii, dialektiku, etiku, politiku, estetickou teorii a teorii hudby. Časový rámec při tom tvoří na počátku Adornovy první filosofické krůčky a v závěru jeho loučení s Benjaminem v roce 1940, jímž nicméně Benjaminův filosofický dopad na Adornovo uvažování ani zdaleka neskončil. Významnou, historicko-filosofickou linii tvoří autorčiny poznámky k roli frankfurtského Institutu pro sociální výzkum a důležitosti Adornova díla pro Institut. Adornova kritická teorie užívá marxistický systém k dekodování buržoazního dědictví přítomnosti, avšak neotevívá – podle autorčiny úvah – pod vlivem Benjaminova oduchovnělého marxismu prostor pro revoluční završení dějin. Autorka vychází z předpokladu, že Adornův marxismus byl vždy ocejchován jistou mírou skepse, k níž Horkheimerův institut nedokázal přiřadit vhodný klíč. Tímto klíčem je podle autorky naopak filosofie Waltera Benjamina.

¹ Buck-Morssová, S., *Původ negativní dialektiky. Theodor W. Adorno, Walter Benjamin a frankfurtský Institut pro sociální výzkum*. Přel. M. Ritter. Praha, Karolinum 2020, s. 14.

2. Prameny Adornova myšlení

Buck-Morssová se ve své komparativní, výkladové, místy historizující a životopisné práci opírá o několik předpokladů, které identifikují hlubokou duchovní spřízněnost obou autorů. Jedním z nich je, že oba myslitelé chápali umění jako typ vědeckého poznání a poznání samo jako jistý druh epifanie, která se uskutečňuje skrze detailní analýzu drobných kulturních fenoménů.² Autorka se věnuje způsobu, jakým se Benjaminovo myšlení otisklo do Adornovy práce v první fázi jejich vztahu, jež započala vydáním Benjaminova *Původu německé truchlohy*.³ Další dopady Benjaminovy filosofie na Adornovo myšlení se jí daří prokázat v Adornově marxisticko-materialistické kritice, která se opírá zejména o Benjaminovy práce z doby, v níž datujeme jeho fascinaci Brechtem, z níž se zrodil zápal pro dialektickou, materialistickou formu marxismu.

Neposledním předpokladem Adornova zájmu o Benjaminu je bezesporu jeho důraz na iracionální. Jak autorka zdůrazňuje, Adorno nikdy nepřistoupil na Benjaminův religiózní rámec, který sice s judaismem pouze hraničil, nicméně pod vlivy kabaly a jakési profánní představy teologie akcentoval nikoli třídní revoluci, ale mesiášskou záchranu. Stopy této iracionality tedy spatřujeme spíše v Adornově dramatickém rozchodu s Hegelovou tezí o dějinném pokroku a v důrazu na ne-identitu mezi pojmem a předmětem. Je proto škoda, že autorka věnuje pouze omezenou pozornost polemice o Adornově čtení Benjaminova textu „O jazyce vůbec a o jazyce lidském“,⁴ který vznikl synchronně s *Původem německé truchlohy* a mohl být Adornovi rovněž důležitým zdrojem při pozdější formulaci negativní dialektiky. Autorka soustředí analýzu průsečíků mezi Benjaminem a Adornem zejména okolo takových motivů, jako jsou: dějiny páchající násilím na přírodě, záblesk pravdy v materiálních konstelacích, zmatení jmen stvořených věcí, hájení neintencionální pravdy, dialektické, resp. dějinné obrazy atd. V tomto směru se také důsledně drží benjaminovského slovníku.

Tak jako byl Benjaminovi osudný novokantismus, byl Adornovi osudný hegelianismus a hegelovská dialektika jako taková. Na práci Buck-Morssově proto velice oceňují snahu hledat protnutí mezi Adornem a Benjaminem také na pozadí filosofii těchto klasických myslitelů, kterou na poli nejen českého benjaminovského bádání postrádám. Tyto filosofické zdroje, z nichž se posléze splétá Adornův vlastní filosofický proud, však nejsou jedinými, jež Buck-Morssová hlouběji vykládá. Věnuje se také diskusi Adorna a Horkheimera nad Husserlem či Krausovu působení na Ben-

2 Viz zejména Benjaminův projekt *Das Passagen-Werk*, jemuž se Buck-Morssová věnuje ve své druhé rozsáhlé publikaci *The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project*. Cambridge, MA, MIT Press 1991.

3 Benjamin, W., *Původ německé truchlohy*. Přel. M. Pokorný. Praha, Malvern 2016.

4 Benjamin, W., *O jazyce vůbec a o jazyce lidském* (1916). Přel. J. Brynda. In: Benjamin, W., *Agelilus Santander*. Výbor z díla. Praha, Herrmann a synové 1998.

jamina i Adorna, jež přitakává Wittgensteinovým myšlenkám o jazyce jakožto znázornění. Tuto diskusi pak autorka plynule propojuje s Schönbergovou hudební teorií a bouráním hegelovského idealismu, a to prostřednictvím vytváření dalších a dalších myšlenkových paralel. Zejména v první části publikace tak místy ztrácíme ze zřetele Adorna. Později se nám sice odskoky od přímého výkladu Adorna uvažování propojují v jeho díle, jeho hlas s nimi však pozbývá něco ze své autonomie a autenticity.

3. Těžiště dějin

Autorka spatřuje východisko Adorna anti-racionalistického ubírání v Marxově kritice buržoazní společnosti a Freudově psychoanalýze třicátých let, jež měla umožnit konstrukci nového, „odkouzleného“ nevědomí opírajícího se o novokantovské teze Adorna učitele Hanse Cornelia.⁵ S výsledným *Habilitationschrift* Adorno sice neuspěl, jeho slabé stránky však odhalil podle Buck-Morssově díky opětovnému setkání s Benjaminem a berlínským kroužkem, v němž bujel hegelovský marxismus ovlivněný zejména Lukácsovými *Dějiny a třídním vědomím*.⁶ Dialektický materialismus podle Lukáce představuje pro Adorna pouze metodu. Benjamin ji pojímá jako cestu k pravdě v domně estetična a Adorno jej v tomto směru následuje, aniž by si smočil prsty ve stranickém intelektualismu. Buck-Morssová líčí jednotné dilema obou myslitelů: „Jak sloučit marxismus s kantovským filosofickým přístupem, který nadto ztotožňuje nábožensko-mystickou zkušenost se zkušeností filosofickou?“⁷ V jejím výkladu je ohnisko dialektického materialismu pro oba autory stejné – jde o to podryvat úlohu pojmového schématu a usilovat o vytváření takových konstelací fenoménů, v nichž se „zableskne“ či „znázorní“ pravda.⁸

Ať už to bylo ve vztahu k Lukáscovi nebo Brechtovi, Adorno se razantně vymezoval vůči proletariátu jakožto funkčnímu vědomí, jež má osvobodovat dějiny. Jeho tažným koněm zůstává umělecký kritik, intelektuál, nikoliv dělnictvo: „,pravda‘ vyjadřovaná uměleckým dílem není zjevná, dokud ji kritik nepřivede k řeči.“⁹ Adorno odmítá sledovat potenciál revoluce a věnuje se spíše statu quo, tedy buržoazní dekadenci společnosti, jež podléhá zvěčňování svého světa. Podobně jako Benjamin, který jde ještě dál a směřuje svou pozornost k minulému, jež chce zachránit v přítomném, sleduje Adorno hudebního skladatele, jehož výtvořem je

5 Buck-Morssová, S., *Původ negativní dialektiky. Theodor W. Adorno, Walter Benjamin a frankfurtský Institut pro sociální výzkum*, c.d., s. 51 a dále.

6 Lukács, G., *Dějiny a třídní vědomí. Studie o marxistické dialektice*. Přel. L. Sochor. Praha, Filosofia – Academia 2020.

7 Tamtéž, s. 62.

8 Tamtéž, s. 63.

9 Tamtéž, s. 87.

ryze časové médium. Skladatel má za úkol, tak jako Benjaminův kritik, „přetvářet dílo v souladu s jeho „vnitřními dějinami““.¹⁰

Jelikož se rozpadá vztah subjektu a objektu, nezůstává ani dějinné jádro celkem, ale fragmentarizuje se, jeho totalita se rozpadá. Celek, a tedy i dějiny jsou nepravda. Proto také přetrvává napětí, jež panuje nejen mezi těmito dějinami a pojetím dějin, které nabízí Hegel a Lukács, ale také ve vztahu k Benjaminově mesiánské říši, v níž se dějiny mají završit.¹¹ Jak ve své studii zdůrazňuje Martin Ritter, celku nenáleží primát pravdivosti, neboť ten nachází Adorno teprve v jednotlivině, v jisté situovanosti, která otřásá ve jménu utrpení domnělou pravdou celku.¹² Adorno Buck-Morssově zase dramaticky odmítá hegelovskou metafyziku, resp. Hegelovo pojetí pokroku, představu dějin jako totality a všeprostopupující racionality, ačkoli současně zůstává věrný Hegelově fenomenologické metodě, pokud jde o pojmovou analýzu skutečnosti. Ta je podle Adorna logicky uspořádaná, a tudíž v nějakém smyslu odhalitelná. Těžiště její odhalitelnosti spočívá v čase, kterému Benjamin říká „aktuální“ a který je výrazem jak minulého, tak přítomného. Buck-Morssová zde tedy identifikuje benjaminovské téma i metodu (dokonce slova) zejména Benjaminova *Původu německé truchlohry* – a naopak opět rozporuje sílu vlivu frankfurtského institutu.

4. Negativní dialektika

Autorčin hlas v zásadě sleduje dvě hlavní osy protínající Adornovo a Benjaminovo dílo: Adornovu inspiraci v Benjaminově *Původu německé truchlohry* (zejména v jeho přednášce z roku 1932) a „Dějinně-filozofických tezí“.¹³ Autorka dokonce ztotožňuje úkol *Dialektiky osvícenství*,¹⁴ již rozumí jako přímému předchůdci *Negativní dialektiky*,¹⁵ s cílem, který Benjamin vytyčil v roce 1940: „překonat mýtus dějin jakožto pokroku“.¹⁶ V *Negativní dialektice* se prohlubuje Adornův neholistický přístup. Jádrem jeho analýzy je podle Buck-Morssově důraz na neidentitu či „logiku rozpadu“,¹⁷ která postihuje princip Hegelova dialektického pohybu. Za klíč k *Negativní dialektice* autorka pokládá rané Benjaminovy spisy a společné formulace

10 Tamtéž, s. 100.

11 Adorno, Th. W., *Minima Moralia. Reflexe z porušeného života*. Přel. M. Ritter. Praha, Academia 2009, s. 51.

12 Ritter, M., Celek je nepravda: K Adornovu kritickému navázání na Hegela. *Filosofický časopis*, 68, 2020, č. 1, s. 99–110.

13 Benjamin, W., Dějinně-filozofické teze. In: *týž, Dílo a jeho zdroj*. Výbor sestavila R. Grebeníčková. Přel. R. Grebeníčková pod jménem V. Saudková. Praha, Odeon 1979.

14 Adorno, Th. W. – Horkheimer, M., *Dialektika osvícenství*. Přel. M. Hauser – M. Váňa. Praha, OIKOYMENH 2009.

15 Adorno, Th. W., *Negative Dialektik*. Frankfurt a.M., Suhrkamp Verlag 1966.

16 Buck-Morssová, S., *Původ negativní dialektiky*. Theodor W. Adorno, Walter Benjamin a frankfurtský Institut pro sociální výzkum, c.d., s. 129.

17 Tamtéž, s. 135.

tzv. königsteinského programu z roku 1929. Trefně pak představuje dílčí rozkoly mezi Adornem a Horkheimerem, kteří dali formulaci této nové kritiky vzniknout: „Adorno: metafyzik, který nevěří v metafyziku; Horkheimer: moralista, který nevěří v božskou prozřetelnost...“¹⁸ Prvnímu šlo především o to „[obnažit] na partikularitě (...) obecnou strukturu historicky vyvstávající společnosti“¹⁹ píše autorka v podnětné komparaci tentokrát Adornova a Heideggerova programu, která však, neznámo proč, zůstává skryta ve dvoustránkové poznámce pod čarou. Tendence napěchovat do textu co možná nejvíce někdy zajímavých a podnětných, jindy však pro obsahový i konstrukční rozměr knihy spíše zbytných informací, kuriozit i analýz narušuje plynulost jinak napínavé četby a způsobuje lehké zmatení v otázce, zda je kniha určena laikovi či znalci, což považují za možná největší slabinu jinak výjimečně zdařilé studie.

5. Adorno a Hegel

Hranice mezi pojetím dějin a role partikularity v celku, povaha objektu a fenoménu a vztah pojmu ke skutečnosti jsou autorkou rekonstruovány s obdivuhodnou přesností výrazu a přesvědčivostí obsahu, nicméně ji také občas můžeme podezírat z přílišného vlamování hegelovských představ do Adornova „systému“. Adorno sice nakonec chce vidět v partikularitě univerzálně, avšak hrozí zde úpadek do Hegelovy metafyzické totality. Byť autorka tuto celkovostní tendenci u obou autorů rozlišuje, tvrdí zároveň, že i Adorno vytváří systém, tentokrát marxistickou strukturu sociálně-ekonomických vztahů. Je ovšem otázka, zda lze v případě Adornova myšlení hovořit o systému, pakliže má být jeho základem neustálá imanentní kritika. Tuto otázku si klade i autorka, a jakkoli silně podezírá Adorna ze selhání v jeho ambici zůstat antisystémový, nakonec ji ponechává bez jednoznačné odpovědi.

Zřetelný odklon od Hegelova primátu subjektu směrem k Benjaminovu pojetí objektu autorka vysvětluje v páté kapitole. Odkrývá zde ambivalentní vztah Adorna k subjektivitě. Pravda na ní sice nespočívá, protože je podle Benjaminova vzoru bezintencí, ²⁰ bez subjektivity ale zároveň nemůžeme k objektu jako pravdivému přistoupit. Přístupujícím subjektem má být filosof, který má za úkol zachránit jevy, respektive objekty (jména) z jejich „znetvořených podob“. Kladu si otázku, zda je možné vysledovat kořeny Adornova a Benjaminova pojmu *Aufhebung*, tedy záchrany, až k Hegelovi. Způsob záchrany je bezesporu ryze benjaminovský, což ostatně autorka přesvědčivě dokládá v šesté kapitole věnované tvorbě konstelací či Adornových modelů. Princip, na němž stojí dialektická logika fenoménu, přesto podle mě

18 Tamtéž, s. 143.

19 Tamtéž, s. 148–149.

20 Srov. Ritter, M., *Poznáním osvobodovat budoucí. Benjaminova teorie pravdy*. Praha, OIKOYMENH ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR 2018, s. 103.

zůstává hegelovský, jelikož jevy pod vlivem kritiky nakonec odhalují svou skutečnost jako protikladnou; nikoliv však, jak autorka zdůrazňuje, jako vylučující negaci.²¹

Adorno vidí – na rozdíl od Hegela – primát poznávacího potenciálu v umění, a nikoliv filosofii a náboženství. Obrací tak Hegelovu hierarchizaci domén, v nichž se odhaluje pravda. Pravda podle Adorna dokonce nespočívá v umělecké kritice, ale v samém uměleckém díle. Umělecká tvorba pak není subjektivizací materie, nýbrž nechává materii vyvstat v názorné konstelaci. Poznání se pohybuje v optické dimenzi a filosofie v něm konverguje s uměním, přestože mezi nimi Adorno, jak autorka podtrhuje, drží přísnou hranici. Jakkoli Adorno tvrdí, že umění a hudba se liší modalitou uměleckého díla díky časovosti hudební produkce, zůstává otázkou, již autorka nepokládá, zda je Adorno ve svých četných analýzách Schönbergova díla či jazzové hudby s tímto rozlišením konzistentní, a zda tak podržuje onu hranici mezi uměním a filosofií.

6. Závěr

Autorčin výklad je v tomto i jiných bodech ambivalentní; není spekulativní ani příliš kritický. Buck-Morssová naopak předkládá robustní interpretační model, který snad zůstává napadnutelný jen v tom ohledu, že pojednává až příliš témat v omezeném rozsahu jediné publikace. Přesto a právě proto, je autorčina práce s celou škálou myšlenkových komparací, konvergencí i rozporů a interpretačních konstrukcí nadmíru obdivuhodná. Do prostoru nejen adorno-sko-benjaminovského bádání vnáší velké množství cenných poznatků, relevantních od doby, kdy byla kniha poprvé publikována, až po současnost, a dokazuje zásadní vliv a rozvíjení Benjaminovy filosofie v Adornově myšlení.

Josefína Formanová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

fina.forman@gmail.com

21 Otázkou je, co touto negací autorka míní, protože Hegelova negace má často blízko k jeho pojmu *Aufhebung*, v němž jsou fenomény nějakým způsobem zachovány. Viz Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*. Přel. J. Patočka. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1960, s. 487–488: „Říše duchů, která se tímto způsobem utvořila ve jsoucnu, tvoří poslušnost, v níž jeden duch vystřídá druhého a každý přejímá říši světa od svého předchůdce. Cíl této poslušnosti je zjevení hloubky, a hloubka je *absolutní pojem*; toto zjevení je následkem toho překonání [das Aufheben] této hloubky čili za prvé jeho *rozloha*, zápornost [die Negativität] tohoto já, jsoucího v sobě, která je jeho sebezbavení čili substance...“